

IZVORNI ZNANSTVENI RAD
UDC 159.964.21:32(497.5)“1980/2007“
323:061.236(497.5)“1980/2007“

POLITIČKO NESVJESNO U HRVATSKOJ: PROLEGOMENA JEDNOJ EKSPLOKACIJI

Nebojša Blanuša¹

REZIME

Prethodno propitavši vrijednost psihoanalitičkog koncepta *nesvjesnog* za analizu polja politike, u analizi posljednjih triju desetljeća hrvatske povijesti ovaj rad primjenjuje koncept političkog nesvjesnog. Pritom se oslanja ponajprije na konspiratorno mišljenje hrvatskih i drugih političkih elita i medija. Također se analiziraju ideologemi koje konspiratorno političko mišljenje proizvodi, kao i načini proizvodnje značajni za kreiranje tih ideoloških tvorbi. Analiza se provodi na trima razinama: političke povijesti, socijetalnog poretka i opće povijesti. U političkom antagonizmu između neovisnosti i integracije najizraženije konspiratorno mapiranje uspostavlja ideologem „povratka Jugoslavije“ koji je dio širega ideološkog prostora nastalog u okviru političkog projekta „povratka u Europu“ od početka devedesetih. Unatoč očekivanoj konačnoj realizaciji tog projekta priključenjem Hrvatske Europskoj uniji, zbog percepcije strukturalnih sličnosti SFRJ i EU, posebice u kontekstu postojeće krize u EU, vrlo je moguće da stari ideologem i dalje nastavi proganjati hrvatsku političku zbilju.

„Ti mi nešto kažeš, ali što time želiš, na što ciljaš?“
(Žižek 2002, 155)

Svrha ovog rada uspostavljanje je okvira i probno razmatranje koncepta političkog nesvjesnog, kako ga definira Fredric Jameson (1982) u istoimenoj knjizi te njegova primjena na fenomen politike, odnosno – kako bi to Jameson rekao – alegoriziranje politike putem ovoga teorijskog sistema. No, prije nego li proučimo i izložimo ovaj podtekst političkih zbivanja, potrebno je odgovoriti na dva preliminarna pitanja:

¹ Autor je docent Sveučilišta u Zagrebu, Fakulteta političkih znanosti

Koliko je uopće koncept nesvjesnog upotrebljiv kao sredstvo interpretacije?

Kako je moguće upotrebljavati koncept koji se uobičajeno veže uz psihoanalitičku teoriju o pojedinačnom subjektu na kolektivne fenomene?

Odgovor na njih dovest će nas do razmatranja političkog nesvjesnog u sferi kulturalnih proizvoda, tj. umjetničkih artefakata, u sferi za koju je i sam koncept originalno zamišljen. Posebno ću se usmjeriti na razine iskazivanja političkog nesvjesnog (političku, društvenu i povijesnu), a zatim na koncept spoznajnog mapiranja – Jamesonov naknadno pridodan pojam koji se drži metaforom i nedostajućom psihologijom političkog nesvjesnog (McCabe u Jameson 1992, XIV). Istaknuta pozornost spoznajnom mapiranju svjetskoga globalnog poretka putem teorija zavjera dana je u Jamesonovoj knjizi *Geopolitical Aesthetics* (1992) u kojoj teorije zavjera izražene u filmskim fabulama razmatra kao spoznajnu formu kojom se nesvjesno nastoji zahvatiti ili reprezentirati društveni totalitet (ukupnost) kao cjelinu.

Nakon ovih razmatranja koncept političkog nesvjesnog, iskazanog preko teorija zavjera pokušat ću probno primijeniti na hrvatsku političku zbilju u posljednjih nekoliko desetljeća. Cilj je kroz takvu početnu eksploraciju pokazati kako se, ovisno o promjeni načina proizvodnje, mijenjala forma i sadržaj političkog nesvjesnog u Hrvatskoj.

JE LI NESVJESNO UPOTREBLJIV POJAM?

Jedna od poznatih kritika tvrdi kako je nesvjesno po definiciji nepoznato, a psihoanalitičari se stoga nalaze u nezavidnom položaju istraživanja onoga što nije moguće spoznati (Ogden 1989, 2). Ako malo metonimijski prokližemo, to je prigovor tipa: „onoga što nema u svijesti, to ne postoji“ koji bismo mogli kritizirati ne samo iz pozicije fizike valnih duljina svjetlosti. U pogledu sadržaja koje je moguće nekim jezikom šifrirati (asimilirati), ako nešto nije u svijesti, ne znači da se to u nju-njome ne može dozvati.

No, ovdje se postavlja problem karaktera tog dozvanog. Je li ono rekonstruirano iz nekog prethodno postojećeg spremišta želja i strahova tako da izražava psihološku istinu dotičnog subjekta ili je riječ o konstrukciji fragmentarnih i inače nepovezanih iskustava koje se moglo i na drugačije načine povezati te drugačije zaključke donijeti, a iz tog psihoanalitičkog iskustva uspostaviti u jednakoj mjeri fikcijsku priču koja bi stvorila za subjekta jednako umirujući efekt istinitosti, tj. doživljaj samospoznaje i razrješenja unutarnjeg konflikta?

Odgovor u korist rekonstrukcije mogao bi se pozivati na klasične slučajeve i metode, npr. analize snova, cenzuriranja sadržaja, slobodnih asocijacija, omaški u govoru i drugih simptomatski podrazumijevanih pona-

šanja. Dakle, njihov bi odgovor u osnovi bio: „Ne možete negirati svu tu silu dokaza!“. No, problem ostaju intervencije analitičara u iskaze i selektivno navođenje na govor i mišljenje proučavanog subjekta o specifičnim temama. Stoga se proces rekonstrukcije nesvjesnog lako može optužiti da je zapravo samoispunjavajuće proročanstvo.

Tome se – kao daljnje dokazivanje – mogu suprotstaviti istraživanja sličnosti šizofrenog mišljenja i nesvjesnog uma (npr. Ariety 1974; Segal 1957;) gdje figurativno postaje doslovnim, gdje asocijacije funkcioniraju po sinegdohijskom načelu, gdje deterioracija spoznajnih kapaciteta pojačava uporabu obrambenih mehanizama itd., kao i novije konvergencije psihoanalize i neuroznanosti, posebice u pogledu nesvjesnog procesuiranja emocija². K tomu, psihoanalitičari već dugo zauzimaju stav kako je njihova interpretacija snova tek jedna od mogućih i to u postupku koji „omogućava slikama snova da ostvare rezonanciju s asocicijama kako pacijenta tako i analitičara, slično slušanju poezije“ (Mollon 2000, 55-56). Ovaj posljednji odgovor početnu dilemu čini zapravo izlišnom. On se oslanja na poznatu psihoanalitičku postavku o višestrukoj uvjetovanosti fenomena (overdetermination) koji psihoanalitički postupak (pa i bilo koja druga metoda) može tek parcijalno zahvatiti, a – što je također bitno – nikada do kraja prikazati upravo zbog jezika kao medija zahvaćanja, tj. konstruiranja nesvjesnog. Kad to poopćimo, dolazimo do zapravo zajedničke ideje stranama u postavljenoj dilemi, da je smisao ili značenje stvar uporabe jezika. Da parafraziramo Terryja Eagletona: „životu“, u ovom slučaju nesvjesnom, „možemo dati smisao tako što o njemu razgovaramo“ (2008, 9). Postojanje nesvjesnog u funkciji je naših pretpostavki o njemu, a ono je označitelj ili pojam kojim možemo opisati niz ponašanja kao relativno smislene cjeline. Nesvjesno je hipoteza kao i kvarkovi i gravitacija (Thwaites 2007, 5). Ono nije fizički objekt koji bi se mogao promatrati mikroskopom, nego se o njemu zaključuje indirektno na temelju analize ljudskog ponašanja – posebice lingvističkog ponašanja (Easthope 2003, 4). U tom smislu nesvjesno je virtualnost sa zbiljskim učinkom.

² Uz određenu dozu simplifikacije istraživanja lateralizacije mozga pokazuju kako je njegova desna strana sa svojom specijalizacijom u vizualnoj percepciji, stvaranju predodžbi i emocionalnom funkcioniranju temelj nesvjesnog uma, dok je lijeva strana, specijalizirana za lingvističko i sekvencijalno logičko procesuiranje osnova svjesnog uma (A. Schore 1993, u Mollon 2000, 63). Tijekom prvih godina života desna strana mozga je dominantna i snažno udešena prema iščitavanju znakova s majčina lica. Ta strana mozga povezuje percepciju osoba u okolini s primordijalnijim dijelovima mozga koji su odgovorni za autonomni živčani sustav i stvaranje emocija (usp. ib.). Tek kasnije lijeva, lingvistička strana preuzima primat i potire brzo i holističko emocionalno procesuiranje desne strane te stvara svijest kojom dominira sekvencijalno verbalno mišljenje. U tom se smislu potiskivanje može tumačiti kao blokiranje komunikacije lijeve i desne hemisfere mozga. Time također prestaje vrijediti Freudova tvrdnja iz 1915. kako „psihička topika *zasad* nema ništa s anatomijom“ (1986, 105).

Ono što preostaje nakon ovakvog odgovora od raspravljane dileme jest pitanje opravdanosti upotrebe teorijskog modela površine i dubine, tj. manifestnog i latentnog u psihoanalitičkoj koncepciji o dualnosti ljudskog uma. Za postmoderniste to je neprihvatljiva metafizička konstrukcija koju bi svakako zamijenili fluktuirajućom mrežom bez centra, gdje i pojmovi kao što su „značenje“, „interpretacija“ postaju problematičnima, gdje više, u pogledu fenomena nesvjesnog, omaške ili snovi ne predstavljaju izraz nekog skrivenog i mističnog područja uma fluidno organiziranog željama i strahovima. No, čini mi se da je i ovo tek prividan problem koji se može razriješiti Lacanovom, a zatim i Jamesonovom koncepcijom nesvjesnoga.

Umjesto da „raskrstimo s cijelom idejom ‘dubokog’ smisla, koja će nas uvijek dovoditi u iskušenje da lovimo himeru Smisla nad smislovima“ (25) i tako se po postmodernistima oslobodimo konačnih horizonata (premda se Kultura čini takvim konačnim horizontom postmodernističke misli) pokušat ćemo konstruirati takav koncept nesvjesnog koji bi premostio razlike između modernističkog i postmodernističkog mišljenja o nesvjesnom.

Lacanova koncepcija nesvjesnog razlikuje se od Freudove. On napušta Freudovo shvaćanje nesvjesnog kao pandemonijskog pakla u kojem skrivamo sve velike zločeste zvijeri naših potisnutih žudnji koje u njemu žive i množe se (usp. Easthope 2003, 41). Za Lacana nesvjesno nije niti primordijalno niti instinktivno, nego je ono što se zbiva kad koherentan jezik, tj. jezik svakodnevne komunikacije, biva dislociran (ib.). Dakako, ova je ideja usko povezana s Lacanovim povezivanjem i preiščitavanjem psihoanalize putem de Saussureove strukturalne lingvistike koja znak kao osnovni element jezika dijeli na označitelja i označeno te uspostavlja jednu od osnovnih postavki suvremene lingvistike kako riječi i stvari na koje se riječi odnose nisu u izravnoj vezi, nego se riječi, kao označitelji prije svega odnose na pojmove, tj. označene. Kad bi postojala izravna veza između riječi i stvari tada, kad bih izgovorio riječ ptica, iz usta bi mi izletjela spomenuta životinja. Također, ova lingvistika razbija još jednu svakodnevnu zabludu, a to je da riječi stječu svoje značenje tako da se doslovno prikvače uz objekte ili ideje na koje se odnose. Za ovu koncepciju značenje je moguće tek unutar nekog sistema razlikovanja. Tek kad uspostave mrežu odnosa s drugim označiteljima, tek tada stječu značenje. Takvi sistemi, manje ili više razvijeni postoje prije subjekta i nadživljuju ga, a subjekt, ulaskom u jezik, „ulazi u sistem u kojem su označitelji u međusobnom odnosu neovisnom o subjektu...kako bi time mogao ući u ‘komunikaciju’ putem cjelokupnog znaka“ (42). Znakovi koji u komunikaciji reprezentiraju „nešto za nekoga“ se ostvaruju, ali to je tek sekundarni učinak jezika. Pritom cjelokupni znak proizvodi značenje u svijesti, dok nesvjesno operira s označiteljima.

Da bi objasnio kako se nesvjesna značenja mogu pojaviti usporedno ili unutar koherentnog značenja svijesti, Lacan upotrebljava pojmove metonimije

i metafore koje preuzima od još jednog lingvista Romana Jakobsona. Riječ je zapravo o dvjema dimenzijama jezika. Lakan povezuje metonimiju s kombinatornom ili sintagmatskom dimenzijom koja se odnosi na linearan slijed riječi koje se razvijaju u vremenu u nekoj rečenici. U njoj se značenje mijenja promjenom redoslijeda riječi. Npr. „Stranka progona bivšeg premijera.“ ima drukčije značenje od „Bivši premijer progona stranku.“ Dakle, metonimija je dijahronijski odnos među označiteljima u nekom lancu označavanja (Evans 1996, 113). Metaforu povezuje sa supstitutivnom ili paradigmatičkom dimenzijom jezika u kojoj je moguće odabrati ili zamijeniti različite riječi iz rezervoara potencijalnih označitelja. Npr. umjesto prethodnog primjera možemo reći „Državni tužitelj progona stranku.“ Dakle, metafora je zamjena jednog označitelja drugim koji supstoje u sinkronijskom sistemu.

Kako se onda nesvjesni označitelji ostvaruju u svjesnom značenju proizvedeći dodatna, nenamjeravana značenja? Kako se neka rečenica razvija riječ po riječ, mi anticipiramo moguća značenja, a ako se do kraja rečenice pokažu netočnima, tada ih napuštamo. Dok god rečenica ne završi, moguće značenje oscilira, titra i tek se točkom na kraju rečenice značenje retroaktivno uspostavlja. U takvom procesu uvijek se stvara suvišak značenja koji se onda, sukladno izgovorenoj rečenici, iz svijesti potiskuje i ostaje na nesvjesnoj razini.

Tako u metonimiji označitelj već moguće prisutan u linearnom lancu proizvodi nenamjeravano značenje (Easthope 2003, 43), što je mehanizam vrlo raširen u lascivnim slavonskim bečarcima, npr. „što sam sinoć jednu uz tarabu, bosom nogom nagazio žabu“. Ovdje u metonimijskom klizanju s riječi na riječ u prvom stihu potaknuta seksualna aluzija u drugome biva suspendirana na razini doslovnog značenja.

U metafori označitelj sugerira značenje koje se pridodaje ili pak zamjenjuje namjeravano značenje (ib.). Tako se u navedenom stihu usporedno s doslovnim značenjem „žabe“ koje negira prethodnu seksualnu aluziju, pojavljuje metafora žene ili djevojke, kojom se onda ostvaruje prividno negirana seksualna aluzija, tj. realizira potaknuta želja na fantazmatičkoj razini.

Po Lacanu, koherentni jezik svijesti nikada ne može isključiti učinke metonimije i metafore. Nenamjeravana se značenja uvijek pojavljuju i „označitelji proklizavaju u označeno“.

Popularni humoreskni umjetnički stil koji smo koristili u prethodnom primjeru upućuje na još jednu dimenziju nesvjesnoga. Ovaj umjetnički izričaj (koliko god to bila tzv. „niska“ umjetnost) kao slabo prerusena fantazma postiže svoj učinak na kolektivnoj razini – užitak putem igre označitelja i značenja. Također, da bi mogli postići takav učinak nesvjesno se oslanja na prethodno postojeća značenja, slike, kulturalne reference i povijesno specifične načine zadovoljenja želja. Stoga je istodobno osobno i međuosobno, tj. zajedničko.

Slijedeći Freudove naznake o obilježjima uspješnoga estetskog teksta, psihoanalitičari drže kako je umjetnički tekst uspješan ako omogućava drugima, tj. Publici, sudjelovanje u fantazmi koju pruža, premda se svatko ponaosob oslanja na izvore užitka vlastitoga nesvjesnog (usp. 115). Umjetničke fantazme različito se doživljavaju od osobe do osobe, no unatoč tomu postoje zajedničke osnove koje funkcioniraju preko jezika kao nositelja kolektivnog iskustva. Uostalom, i individualno iskustvo nemoguće je kodirati izvan jezika. Stoga je za Lacana subjekt učinak Simboličkog poretka, a nesvjesno diskurz velikog Drugog³, odnosno „riznica označitelja“ (Jameson 1977, 366). Kad subjekt aktivno prati i razumije neki tekst, brine se za ono što brine i sam tekst, a užitak postiže preko tekstem potaknute žudnje za koje se čini da ih sam tekst zadovoljava (usp. Easthope 2003, 130). Ali tekst čini više od omogućavanja uživanja. Sukladno Lacanovu razumijevanju fantazme, za privlačnost i upuštanje u fikcijski tekst jednako je važan način na koji organizira žudnje, kako se u tekstu postavlja „scena“ za njezino odvijanje, kao i njezino imaginarno ostvarenje (usp. 134). Takvu scenu postavlja veliki Drugi.

No, sva dosadašnja rasprava koju bismo mogli nazvati i područstvljenjem nesvjesnoga, još uvijek kao predmet interesa uglavnom ima um pojedinačnog subjekta. Pitanje je može li se nesvjesno misliti i u širem smislu, kao „podstavu’ ili ‘nutrinu’ svih oblika društvenog života“ (135)?

KOLEKTIVIZIRANJE NESVJESNOG

Na sam spomen ovakvog pothvata najčešća je reakcija njegovih protivnika pozivanje na Durkheima: „Kad god je društveni fenomen izravno objašnjen putem psihološkog fenomena, možemo biti sigurni da je objašnjenje pogrešno.“ (citiran prema Jameson 1977, 339). Druga je reakcija izjednačavanje takvog pothvata s Jungovim koji je kolektivno nesvjesno, kao i cjelokupnu ljudsku psihu držao univerzalnima i transhistorijskima, tj. izraženima preko arhetipskih simbola, istih kod svih ljudi svagda i svugdje – pri čemu bi onda pojedini subjekt bio specifična kombinacija različitih univerzalnih sadržaja.

Freudu su također upućivani slični prigovori zbog poimanja nesvjesnog kao univerzalnog u temeljnim sadržajima i mehanizmima. No, Freud je smatrao kako se snovi izražavaju u intersubjektivnom simbolizmu koji ima lokalni karakter dotične kulture, kao iskustvo koje nikada nije osamljeno

3 Lacanov pojam „veliki Drugi“ sličan je Meadovom pojmu „generaliziranog drugog“, a označava ili simbolički poredak ili drugog subjekta koji nastupa kao predstavnik simboličkog poretka s određenim mandatom, tj. ulogom. Ovo drugo značenje zapravo se odnosi na utjelovljenje simboličkog poretka u različitim oblicima autoriteta.

(Easthope 2003, 136). Također, na povijest je gledao kao na napredak koji sa sobom osim dobitaka nosi i gubitke. U razlici između otvorene incestuozne fantazije Edipa i Hamletova oklijevanja da ubije Klaudija – novog muža svoje majke – Freud će vidjeti „sekularni napredak u potiskivanju“ koji je cijena civiliziranosti. Ove će ideje Marcuse dalje razvijati, historizirati i politizirati npr. u *Erosu i civilizaciji* (1985) preko koncepta *višak-potiskivanje*, što je dodatno potiskivanje kao posljedica društvene dominacije neke manjine nad većinom, a ne izraz potrebe produljivanja ljudskog roda; i preko koncepta *načela izvedbe* kao povijesno specifičnog načela zbilje pod čijom se „vladinom“ u vremenu kad Marcuse opisuje suvremenu civilizaciju „društvo slaže u slojeve prema konkurentskim ekonomskim izvedbama svojih članova“ (50) koja odražava dominaciju instrumentalne racionalnosti.

Osim Frankfurtske škole, postojali su i drugi pokušaji povezivanja psihoanalize s povijesno-društveno-političkom teorijom, pri čemu su najistaknutiji oni također marksističke provenijencije. Tu je dakako zapažen Althusserov pokušaj povezivanja ideologije i nesvjesnog putem koncepta *ideološke interpelacije*. Njime se nastoji objasniti proces putem kojeg ideologija konstruira, oblikuje i regrutira subjekte tako da im se društveni svijet čini naprosto prirodnim ili samorazumljivim, tj. kako ih zazivajući podvrgava određenom sistemu značenja te ograničava subjektivne pozicije s kojih se može govoriti. Tako npr. majka zaziva u djeci njima, kako odrastaju, sve mrskiju ulogu djeteta kad ih (a uvijek je to neprikladno vrijeme) naziva npr. na mobitel i propituje što su danas jeli, reklame zazivaju ljude da kupnjom nekog proizvoda ostvare različite identitete i statuse, zazivaju ih i drugi, npr. političari kad ih plaše „mračnim prošlostima“ i vabe „ružičastim budućnostima“, a kad se zazivani odazovu, tj. prihvate ulogu adresata, tada postaju subjektima u doslovnom smislu te riječi, tj. podvrgnuti društveno definiranoj ulozi. Problem je s ovom teorijom što u osnovi tvrdi: „Resistance is futile“. Nesvjesno je ovdje unisono i puki odraz ideologije. Pitanje je onda kako je uopće moguća bilo kakva društvena promjena?

No neke druge će Althusserove ideje, a nešto preko njega te nešto izravno Lacanove i Freudove postavke poslužiti Fredricu Jamesonu u oblikovanju koncepta političkog nesvjesnog.

POLITIČKO NESVJESNO

Prije svega, Freudov hijerarhijski model ličnosti za Jamesona je plodna metafora za proučavanje Marxova teorijskog modela: Kao što psihoanalitičar nastoji iz govora analiziranog subjekta iščitavati skrivena i šifrirana očitovanja nesvjesnog tako i Jameson analizira aspekte nadgradnje – proučavajući kulturalne artefakte kao što su književna djela, filmovi,

arhitektura itd. – nastojeći iščitavati skrivene i šifrirane manifestacije načina proizvodnje kao baze koja ih je oblikovala (usp. Roberts 2000, 57).

Dakle, Jameson prihvaća Freudov model površine i dubine (manifestno i latentno) i tekstove tretira kao psihijatrijske pacijente: površinsko značenje teksta za njega nije pouzdan indikator važnih stvari. Ono što je bitno nalazi se ispod površine. U tom smislu, poklanjajući pozornost simptomima teksta, može se doprijeti do nesvjesne „zbilje“, što iziskuje specifičnu pozornost na *formu i na manifestni sadržaj pripovijesti* koji nose sa sobom ideološko značenje.

Za ilustraciju je zanimljiva paralela koju Jameson uspostavlja između pacijenta i kapitalizma u pogledu negiranja problema. Pacijenti često negiraju postojanje bilo kakvih smetnji, bez obzira na to što npr. imaju razvijene fobije, noćne more, opsesivne misli, kompulzivna ponašanja itd. Za Jamesona, ista je stvar s društvom u cjelini: Kapitalizam inzistira na svojem zdravlju i nastavlja dalje na isti način funkcionirati bez obzira na niz jasnih patoloških simptoma kao što su proizvodnja siromaštva, bijede, eksploatacije, ratova itd. za koje negira odgovornost (usp. 61).

Privlačnost pak Lacanove koncepcije Jameson vidi u tome što nije ograničena u klasičnom suprotstavljanju pojedinca i društva, individualnog i kolektivnog, „nego je sposobna misliti ove diskontinuitete na radikalno drugačiji način“ (Jameson 1988, 82 u Elliott 2004, 2), uvodeći dimenziju jezika kao ključno polje preko kojeg je najplodnije proučavati fenomen nesvjesnoga. Jezik kao sam medij univerzalnosti i intersubjektivnosti uspostavlja primarnu društvenu instancu, i omogućuje transformaciju privatnog u javno (usp. Jameson 1977, 339). Ovako shvaćeno, lacanovsko polje jezika za Jamesona je ono što povezuje individualno i kolektivno, i k tomu, psihoanalizu s marksizmom – područja „u kojima ljudska svijest nije ‘gospodar u svojoj kući’“ (385).

To polje jezika goleme je struktura Simboličkog poretka koja proizvodi subjekt kao tekstualno poprište, konstantno upisivano i reispisivano, mjesto konfliktnog proizvođenja smisla. Zamisao da se individualni subjekt uspostavlja ulaskom u jezik, orijentiran zauvijek prema Realnom koje nikada ne može dosegnuti – Lacanova je paradigma u suglasju s marksističkom perspektivom jer upravo opisuje kako društvo determinira svijest svojih članova, utemeljeno u svim vremenima u nepojmljivoj „Realnoj“ povijesti (usp. Roberts, 2000: 71). Za Jamesona je stoga važna analiza onih snaga koje „upisuju“ u tijela subjekte, snaga kao što su povijest, društvo, politika, kultura itd. (68). Također posebno iluminativnom drži Lacanovo razlikovanje poredaka Simboličkog i Imaginarnog, a istaknutim ciljem svoje hermeneutike smatra „utvrđivanje načina na koje Simboličko prekriva kaos Imaginarnog sa strukturom i poretkom potiskujući ranije tragove“ (ib.).

Moto njegova pristupa je „Always historicize!“ (Uvijek historizirajte!) (Jameson, 1984: 7). Svoju metodu istraživanja naziva metakomentarom (8) ili alegorijskim operiranjem kojim se neki proučavani tekst sistematski preispisuje nekom dubljom ključnom šifrom ili prema nekoj „krajnje određujućoj instanci“ (66). Za samu knjigu *Političko nesvjesno* smatra da bi se mogla preoblikovati u metodološki priručnik za ideološku analizu (10). Za cilj joj postavlja „prestrukturiranje problematike ideologije, nesvjesnog i želje, prikazivanja povijesti i kulturne proizvodnje oko sveoblikujućeg procesa pripovijedanja“ (11) koje drži središnjom funkcijom ili instancom ljudskog uma.

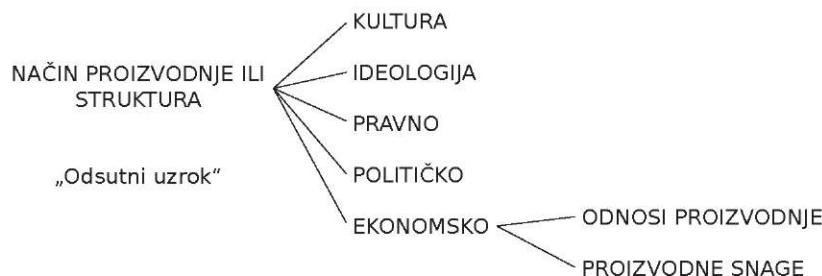
Ako bismo morali dati najkraću moguću formulu logike ovog pristupa, to bi se moglo izreći na sljedeći način: *Manifestna, površinska pripovijest djelotvorno posreduje latentno ili nesvjesno Realno koje tekst izražava u odnosu prema Povijesti*. Pripovijesti, forme priča i zapleta igraju dominantnu ulogu u posredovanju između individualnog iskustva i društvene ukupnosti, sukladno procesu *transkodiranja* – prevođenja u prihvatljivu šifru (koja sadržava specifičan pripovjedni obrazac i očekivanja) povijesne i društvene realnosti kako bi je učinila dostupnom subjektu. Razmotrimo ga malo detaljnije:

Ključni koncepti su povijest, pripovijest (nativ) i medijacija.

Povijest shvaća u dvostrukom smislu, kao Realnu i kao pripovjednu povijest. Realna povijest je za njega neprevladivi horizont i Ukupnost (Totalitet) shvaćen kao lacanovsko „Realno“ koje nije moguće apsolutno simbolizirati, što je ekvivalent Althusserovu „odsutnom uzroku“⁴. Povijest nije „ni subjekt ni thelos“ (38), nego „tkanje bez šavova, jedinstveni nezamislivi i nad-individualni proces“ (44) ravnodušan prema npr. ekonomskim proturječjima ili problemima povezivanja jezičnih događaja i društvenih potresa, „jer na tom planu oni nikad nisu ni bili međusobno odvojeni“ (ib.). Realna povijest nije izravno dostupna u formi reprezentacije (predodžbe / prikaza) niti u formi nekakve konačne istine, ali je neizravno dostupna putem posredujućih formi kao što je pripovijest. Dakle, povijest nam je nedostupna osim u tekstualnom obliku, pri čemu svaki tekst nosi sa sobom nekakve verzije povijesti, bile one obiteljske, političke, ekonomske ili neke druge. Pristup Realnoj povijesti odvija se posredno kroz njezino „nativiziranje u političkom nesvjesnom“ (ib.). Taj proces je, ako slijedimo Lacana, djelomična asimilacija Realnog u Simboličko-Imaginarne proizvode, prerada sirovog materijala Povijesti tako da je možemo podnijeti.

Takvo poimanje ima značajne posljedice i po marksističku koncepciju odnosa baze i nadgradnje, tj. nekoga sinkronijskog sistema društvenih odnosa, čiju transformaciju pripisuje Louisu Althusseru. Izmijenjenu tradicionalnu marksističku zamisao o razinama prikazuje na sljedeći način:

4 Originalno je riječ o Spinozinoj ideji (vidi Jameson, 38).

Slika 1. Jamesonov prikaz Althusserove preinake marksističke teorije o društvenim razinama (usp. Jameson 1984, 39).

Dok je tradicionalni marksizam zamišljao način proizvodnje usko ekonomski i pritom je smještao kao tek jednu razinu unutar društvenog sistema koja u krajnjoj liniji određuje sve druge, dotle Althusserov model – prema Jamesonu – ideju o načinu proizvodnje *poistovjećuje sa strukturom kao cjelinom*. „U tom smislu je ta ‘struktura’ odsutni uzrok, jer nigdje nije empirijski prisutna kao element, nije ni dio cjeline ni neka njena razina, već sam cjelokupni sistem odnosa među tim razinama“ (40).

Medijacija ili posredovanje je klasični dijalektički koncept za uspostavljanje odnosa među različitim razinama, npr. između unutarnje dinamike funkcioniranja države i njezine ekonomske baze, kako bi se uspostavila veza između naizgled raznorodnih pojava, npr. umjetničkog djela i ideologije koja ga dijelom određuje. Medijatori mogu biti npr. novac, religija, obitelj, znanost itd. tj. strukture i sistemi *putem kojih subjekti osmišljavaju svijet i svoje mjesto u njemu*. Pritom, za Jamesona umjetnost i književnost imaju posebno istaknutu posredničku ulogu. Posredovanje preimenuje u koncept transkodiranja ili prešifriranja, što je po njemu zapravo: “invencija skupine termina, strateški izbor određene šifre ili jezika, kako bi se takva terminologija mogla koristiti za analizu i artikulaciju dva posve različita tipa objekata ili ‘tekstova’ ili dvije vrlo različite strukturne razine zbilje. Stoga su posredovanja analitička sredstva putem kojih se barem lokalno u određenim analizama svladavaju fragmentiranost i autonomizacija, razbijenost na odjeljke i specijalizacija različitih područja društvenog života... Carstvo odvajanja, fragmentacije, eksplozije šifri i umnožavanja disciplina tek je realnost privida..“ (44).

Pripovijest je ključni oblik posredovanja između individuuma i društva, kao i izraz očite fragmentacije društva i Realne ukupnosti koja je u njezinu temelju. Posebnost pripovijesti jest u tome što omogućava obuhvaćanje

elemenata teksta bez njihova reduciranja na statičke ili idealizirane elemente. Priča će međusobno povezati sve protagoniste, događaje, opise i druge tekstualne elemente i kao takva pripovijest je mjesto u fikciji koje najizraznije izražava nesvjesni totalitet (ili međupovezanost i zajedništvo) realnog života.

K tomu, pripovijesti koje posreduju naše egzistencije (od mitova i priča koje pričamo sebi, do zapleta sapunica i romana) simbolički utjelovljuju našu društvenu zbilju. No, postavlja se pitanje kako i zašto bi one bile izraz političkog nesvjesnog, tj. kolektivnog mišljenja, a ne samo izraz, da se tako izrazim, umjetničke duše autora? Ovdje Jameson (1984, 81 – 82) uspoređuje književnost s religijom kao kolektivnom predodžbom/prikazom, tj. sredstvom dolaženja ljudske zajednice do svijesti o sebi na iskrivljen ili simbolički način. Za njega su religijske figure simbolički prostor u kojem kolektivnost misli sebe i slavi svoje jedinstvo. U usporedbi s njom svaka je književnost oslabljena forma mita ili pozni stadij obreda. No, ma koliko slaba bila, sadržava u političko nesvjesno. Stoga smatra da se „svaka književnost mora čitati kao simbolička meditacija o sudbini zajednice“ (ib.).

Na površini svake pripovijesti moguće je uočiti rascjepa i diskontinuitete koji označavaju mjesta gdje su nesvjesne anksioznosti zakopane, anksioznosti koje su povezane s promjenama u socio-polito-ekonomskim realnostima.

Pritom se Jameson u svojim radovima usmjerava na razdoblje od industrijskog preko imperijalnog do kasnog kapitalizma. U tom smislu vidi promjene u fazama kapitalizma u posljednja dva stoljeća kao „Realnu“ determinantu kulture, posebice formi književnosti kroz to vrijeme. Tako uspon industrijalizacije (i konsolidacije kapitalizma kao dominantne društvene tvorevine) leži u osnovi 19-stoljetnog realizma, imperijalistički kapitalizam s kraja 19. i početka 20. st. (kao temeljitije industrijaliziran, fragmentiran i otuđujući sistem) u osnovi modernizma, a multinacionalni, kasni kapitalizam kao globalizacija (za Jamesona eufemistički nazivan konzumerističkim ili društvom spektakla) u osnovi današnjeg postmodernizma. Dakle, postoji korelacija između kulturne proizvodnje i ukupnoga društvenog poretka, uz prvenstvo ekonomske instance u krajnjem smislu i poluautonomnost različitih razina društvenog sistema. Pritom se s promjenom načina proizvodnje mijenja i logika kulture.

Tako se onda uspon buržoazije u 18. i 19. stoljeću te klasni antagonizmi s aristokracijom utjelovljuju u književnoj formi romana koji će u realističnoj formi npr. ukazivati na povećanu komodifikaciju života i buržoaske fantazme o „prirodnosti“ života u bogatstvu, uz isključivanje iz prikaza onih koji u njima ne mogu uživati; zatim kasnije izražavanje anksioznosti srednje klase u naturalizmu, iskazano u zagađivanju i modificiranju ustaljenih pripovjednih formi itd.

U modernizmu dolaze do izražaja stilistički i formalni eksperimenti lijepih umjetnosti u kojima dominira jezik, suprotstavljanje tradiciji, samoproglasa avangardnost te se pojavljuju napukline fragmentiranoga buržoaskog subjekta, sve jača alijenacija te opredmećenost svijeta i psihe. Logika strojnog funkcioniranja koja razbija život u segmente sve više jača kroz 20. stoljeće i odražava se u umjetnosti i književnosti te se nastoji prevladati eksploracijom novih utopijskih i libidinalnih iskustava (usp. Roberts 2000, 103 - 104).

U postmodernizmu prevlast preuzima vizualno i prostorno, dolazi do gubljenja estetičke autonomije različitih umjetnosti te do erozije stare podjele između visoke, elitne i masovne ili popularne kulture. Uz to za Jamesona (1984b, 192) konstitutivne značajke su mu pastiš i šizofrenija, „nova plitkost“, slabljenje povijesnosti te novi tip osnovnoga emocionalnog tona uz blijeđenje emocionalnog sadržaja, što je sve utemeljeno u novoj tehnologiji koja je „slika i prilika čitavog novog ekonomskog svjetskog sistema“ (ib.) u kojem još više jača postvarenje i fragmentacija koji dalje razaraju fikciju o integritetu ega, odnosno nastavljaju posao komadanja psihe koje je i započelo s kapitalizmom.

Prije nego krenemo dalje, pokušajmo rezimirati što bi za Jamesona bilo *političko nesvjesno*? To je Realna povijest, „odsutan i nepredstavljiv ograničavajući sistem“ (177). No, kako je Povijest kao takva za nas nedostupna, onda su to simbolizacije povijesno promjenjivih načina proizvodnje i njihove manifestacije u ideologiji koju Jameson definira althusserovski kao „imaginarno prikazivanje subjekta odnosa prema njegovim ili njenim realnim uvjetima egzistencije“ (Althusser u Jameson 1984, 220).

Takva Simboličko-Imaginarna očitovanja političkog nesvjesnog, koje valja (re)konstruirati kao dublje pripovjedne strukture, „ključne priče... što odražavaju jednu temeljnu dimenziju našega kolektivnog mišljenja i fantazija o povijesti i stvarnosti“ (37), tj. kao podtekstove ili latentne tekstove iskazane u formama i sadržajima manifestnih tekstova umjetničke prakse, Jameson uočava i analizira na trima razinama ili horizontima. Ovime dolazimo do srži njegove metode interpretacije.

TRI RAZINE POLITIČKOG NESVJESNOG

Riječ je o trima koncentričnim okvirima kroz koje se u interpretaciji u fazama sve više proširuje značenje društvene utemeljenosti nekog teksta. Prvi je okvir *političke povijesti* u kronologiji relevantnih događaja, drugi je okvir *društvenog poretka* kao prostora napetosti i borbe među društvenim klasama, a treći *opća povijest*, shvaćena kao „slijed načina proizvodnje i nizanje ljudskih društvenih tvorevina“ (87). Svaka od njih ima

različiti i sve obuhvatniji objekt proučavanja, a slijedom faza širi se i proučavana vremenska perspektiva.

(1) Na prvoj razini, tj. u užem političkom horizontu niza točno određenih događaja i kriza u vremenu (89) kao tekst se podrazumijeva pojedinačni kulturalni artefakt, npr. određeno književno djelo ili neki drugi umjetnički proizvod, koji se proučava kao simbolički čin u političkom kontekstu. Ovdje pojedinu priču ili neku formalnu strukturu treba shvatiti kao imaginarno razrješenje neke Realne proturječnosti. Kao egzemplar takve analize uzima Levi-Straussov interpretaciju jedinstvenih ukrasnih maski Indijanaca plemena Caduveo, gdje se antagonistička obilježja formalne strukture te tjelesne umjetnosti, i njezinih vizualnih rješenja, tumače kao projekcija idealnih političkih institucija u svijet mašte inače hijerarhijskog društva. Ovdje, dakle, društvena proturječnost pronalazi formalno rješenje u estetskom području. Iz toga će Jameson izvesti zaključak kako estetske činove treba promatrati kao po sebi ideologične s funkcijom pronalaženja imaginarnih ili formalnih „rješenja“ zapravo nerješivih Realnih društvenih proturječnosti (usp. 93), tj. onih zajedničkih problema koji se ne uspijevaju konceptualizirati u društvenim odnosima⁵.

Također, ako se takvi problemi pojavljuju u relativno jednostavnim predpolitičkim društvima – njegov je zaključak – da će u situaciji suvremenog *Gesellschaft*-a, zbog češćih previranja i mnogobrojnijih problema, ovakve imaginarne projekcije biti još jače prisutne. Suvremenu artikulaciju ove razine političkog nesvjesnog, kao oblika „političke *divlje misli*“ (94) Jameson prije svega vidi u strukturi političke alegorije u čijem se podtekstu izražava „ključna fantazma o međudjelovanju kolektivnih aktera“ (ib.). Spominjanjem te fantazme, kako sam kaže, primičemo se granici između prvog i drugog horizonta analize.

(2) Organizirajuće kategorije analize na drugoj razini su, za Jamesona kao marksista, kategorije društvene klase, čiji su odnosi uvijek u konačnici nekakvi oblici dihotomije između vladajuće i potlačene, radne klase s pripadajućim im ideologijama (usp. 98). Klase se nalaze u situaciji kolektivne polemike „u kojoj se dva suprotna diskurza bore za prevlast unutar šireg jedinstva zajedničke šifre“ (99). Pritom se pojedinačni tekstovi s prethodne razine analize promatraju kao dio te šire kolektivne rasprave, kao njihove „izreke“, „glasovi“ ili „simboličke kretnje“ – od kojih se neke u raspravi gube, a neke bivaju preuzete od suprotne strane – u klasnom dijalogu u kojemu dominira s jedne strane ispitivanje strateške mogućnosti

5 Metodološki, k tomu, važno je razlikovati kako krajnju, neprikazivu razinu antagonizma te razinu podteksta koju konstruira takva analiza u obliku antinomije koja ima funkciju posrednika. Ona je simptomatski izraz analiziranog teksta s jedne i pojmovni odraz Realnog proturječja s druge strane.

legitimacije vlastitoga vladajućeg položaja, a s druge, opozicijske strane, pobijanje i potkopavanje vladajućeg sistema vrijednosti (ib.). Cilj je takve analize doći do prikaza nekakvoga krajnjeg, temeljnog proturječja među analiziranim klasama.

U tu svrhu tekstovi se promatraju kao dio jednoga šireg, sinkronijskog sustava antagonizma u kojem je najmanja jedinica analize ideologem. Jameson ga opisuje kao amfibijsku tvorevinu jer se može izraziti kao pseu-doideja (tj. kao sistem pojmova ili vjerovanja, kao apstraktna vrijednost, mišljenje ili predrasuda) ili kao proto-pripovijest, neka krajnja klasna fantazma o „kolektivnim likovima“ koji zapravo prikazuju suprotstavljene klase. Ideologemi kao konstrukcije moraju dakle, biti istovremeno sposobni biti pojmovno opisani i iskazani kao pripovijedanje (usp. 102 – 103).

Najkraće rečeno, ideologem je simbolički zasićen pojam ili fraza koja u nekoj ideologiji dobiva vrijednost pripadanja i prepoznavanja u načinu izražavanja. Npr. u svim bivšim republikama SFRJ jezik je važan ideologem nacionalne identifikacije. Zadaća analize je njegovo identificiranje i nerijetko prvotno imenovanje. Utvrđivanje ideologema Jameson smatra golemim poslom, a njegov skromni doprinos tomu smatra knjigu *Političko nesvjesno* u kojoj kao temeljni ideologem 19. stoljeća kao proučavanog razdoblja spominje „teoriju“ uvrijeđenosti, a etičku binarnu opreku dobra i zla kao jednu od osnovnih formi ideološke misli zapadne kulture (ib.).

U analizi hrvatskog slučaja propitat ćemo mogućnost primjene ovakve analize izvan konteksta klasično shvaćenih društvenih klasa u specifičnom povijesnom isječku u kojemu je temeljni antagonizam između integracijskih i fragmentacijskih snaga.

(3) Trećem su, širem povijesnom horizontu analize organizacijske jedinice načini proizvodnje, kako smo ih prethodno opisali kao ukupne društvene poretke koje obilježava jedinstvo jedne obuhvatne šifre antagonističnih snaga. To je novi objekt u analizi, shvaćen kao sistem proizvodnje znakova i šifri koji nadilazi prijašnje razine analize.

No, ovdje Jameson odbacuje tradicionalnu marksističku shemu linearnog slijeda različitih načina proizvodnje i ideju kako u nekom vremenskom razdoblju postoji samo jedan način proizvodnje. Umjesto toga, primjenjuje Poulancasovu ideju da unutar svake društvene formacije kao višeslojne strukture istovremeno postoji više načina proizvodnje, koji su tu ili otprije kao tragovi starog načina proizvodnje (potisnuti u strukturno ovisne položaje) ili nagovještaji novoga (potencijalno u sukobu ali bez autonomnog prostora). Stoga se na ovoj razini kulturalni tekstovi promatraju kao moguće raznovrsno ispresijecani impulsima proturječnih načina proizvodnje koji postoje svi odjednom.

Predmet proučavanja, tj. „tekst“ na ovoj razini Jameson naziva *kulturnom revolucijom* koji nije ništa drugo do trenutak u kojem istovremeno

postojanje različitih načina proizvodnje postaje vidljivo antagonistično, tako da njihove proturječnosti dolaze u samo središte političkoga, društvenog i povijesnog života. Smatra kako je u ranijoj povijesti postojao čitav niz takvih procesa, među kojima izdvaja prosvjetiteljstvo na europskom Zapadu kao dio buržoaske kulturne revolucije „kojom su se sistematski razgrađivale vrijednosti, načini govora, običaji i svakodnevni prostori starog poretka, da bi se na njihovo mjesto mogli postaviti novi pojmovi, novi običaji, oblici života i sistemi vrijednosti kapitalističkog tržišnog društva“ (113). No koncept nije ograničen samo na tzv. „prijelazna razdoblja“, jer se trajno odvija antagonizam starijih i novijih načina proizvodnje i različiti oblici njihove koegzistencije. Stoga je potrebno preraditi analizirani materijal tako da se omogući opažanje i tumačenje te stalne kulturne revolucije kao dublje i trajnije sastavne strukture u kojoj postaju razumljivi empirijski tekstovni objekti (usp. 115).

U analizi ovoga trećeg horizonta pojedini tekst ili kulturalni artefakt se promatra i redefinira kao polje sila u kojem se mogu opaziti i zabilježiti dinamike sistema znakova više različitih načina proizvodnje (usp. 116). Ono što se konstruira kao podtekst od proučavanja tih dinamika na različitim tekstovima u nekom vremenu Jameson naziva *ideologijom forme*. Ona je „određena proturječnost specifičnih poruka koje šalju različiti sistemi znakova koji supstoje u danom umjetničkom procesu kao i u njegovoj općoj društvenoj tvorevini“ (ib.). Stoga se u tekstu nastoji otkriti prisustvo više isprekidanih i heterogenih formalnih procesa koji nose vlastite ideološke poruke, različite od površinskog ili navodnog sadržaja djela.

Da je ideologija forme bitno povezana s očiglednim političkim i teorijskim problemima, Jameson pokazuje kroz primjere seksizma i patrijarhalnosti. Smatra kako ih treba promatrati kao naslage i žive preostatke oblika alijenacije svojstvene najstarijem načinu proizvodnje u povijesti u kojem je postojala podjela rada među spolovima i podjela vlasti između mlađih i starijih. Po njemu, pravilna analiza ideologije forme trebala bi moći utvrditi formalno trajanje takvih arhaičnih struktura otuđenja i njima svojstvenih sistema znakova, ispod naslage svih novijih i historijski originalnih tipova otuđenja – npr. političke dominacije i robne opredmećenosti, koji su postali dominante najsloženije od svih kulturnih revolucija a to je kasni kapitalizam u čijoj strukturi supstoje na različite načine svi raniji načini proizvodnje (usp. 118).

To su razine političkog nesvjesnog, koje ćemo, uz određene preinake uvjetovane fokusom analize i povijesnim materijalom primijeniti u analizi ovog fenomena u hrvatskoj političkoj zbilji, kroz prizmu iznimnih pripovjednih proizvoda čijim se istraživanjem u specifičnom kontekstu bavio i sam Jameson. To su teorije zavjera ili konspiratorni tekstovi.

Temom konspiratornih interpretacija Jameson se bavio u knjizi *Geopolitical Aesthetics* (1992) u kojoj teorije zavjera izražene u filmskim fabulama razmatra kao spoznajnu formu kojom se nesvjesno nastoji zahvatiti ili mapirati društvenu ukupnost svjetskog poretka kao cjeline.

Spoznajno mapiranje – originalno primijenjeno na problem predočavanja otuđenog grada u analizi Kevina Lyncha (1960) – Jameson primjenjuje na globalni poredak kao način orijentacije subjekata u odnosu na ideološku globalnu ukupnost. Slika koju nudi takvo mapiranje nije mimetička jer je globalni svijet zapravo nepredstavljiv, ali ne i nepoznatljiv. U ovom konceptu ponovo odzvanja već spomenuta Althusserova definicija ideologije. Konspiratorni tekst je nova simptomatska pripovijest koja „konstituira nesvjesne kolektivne napore u pokušaju osmišljavanja gdje smo i s kakvim se krajolicima i snagama suočavamo u kasnom 20-om stoljeću čije su grozote pojačane zataškavanjem i birokratskom impersonalnošću. Konspiratorni film je žestoki ubod u srce svega toga“ (Jameson 1992, 3).

No, spoznajno mapiranje putem teorija zavjera nije ograničeno samo na globalne prostore, niti samo na umjetničke tekstove. Smatram da još više vrijedi takvo njihovo poimanje u polju politike. Ako kulturalni artefakti odražavaju duboke strukture kolektivnog mišljenja, tj. političkog nesvjesnog, ne čini li to još više politički tekst i govor u svojim lomovima i izbojima? Možemo ih na svakodnevnoj razini susresti u političkoj komunikaciji gdje teorije zavjera – često neosviješteno ili prešutno da je riječ o takvoj formi interpretacije – primjenjuju politički i medijski akteri, kojima osmišljavaju političke odnose unutar neke lokalne političke zbilje. U njima se pomalaju antagonistički zamišljeni odnosi koji se reduciraju na liniju fronte između prijatelja i neprijatelja i na destilirani način sljepljuje doživljaj političke zbilje. Bio bih čak sklon reći kako je teorija zavjere jedna od okosnica svakoga političkog diskurza kojom se nesvjesno ili pak prešutno predočava politički ring, iz kojih se mogu iščitati ideološke fantazme ili ideologemi kao njihov podtekst.

K tomu, zanimljivo je kako se i sama teorija zavjere pojavljuje na površini političkog diskurza, kao uvijek kao najava ili reakcija na neki oblik krize, kao mjesto njegova iščašenja jer do neke mjere skandalizira javnost, ali i kao mjesto ponovnog „zašivanja“ tog diskurza jer nudi neku, od neposredne situacije globalniju i pojednostavljenu sliku toga „što se zaista zbiva“. No, kad politički protivnici jedni drugima spočitavaju da se služe teorijom zavjere, tada joj u najmanju ruku daju status omaške ili je tretiraju kao izraz osobne patologije ili iskazivačevoga nesvjesnog. Takvim manevrom ju se, metaforički rečeno iz područja visoke preseljavanja u područje niske političke kulture, a iskazivače isključuje iz zajednice ozbiljnih ljudi. No, pravi je problem kakav je odnos teorije zavjere prema Povijesti.

HORIZONTI POLITIČKOG NESVJESNOG U HRVATSKOJ

Pokušajmo stoga probno primijeniti Jamesonova tri horizonta političkog nesvjesnog tako što ćemo iz hrvatske političke zbilje u zadnjih nekoliko desetljeća „zagrabiti“ određene teorije zavjera.

(1) Nimalo slučajno za politički tekst prve razine analize uzet ćemo poznati govor predsjednika Tuđmana na Plesu s kraja studenoga 1996. godine u kojem iznosi jednu od najpoznatijih hrvatskih teorija zavjere o „Crnim, žutim i zelenim vrazima“: „Mi nećemo dopustiti ostacima jugokomunističkog sustava, niti jugosrpskog, stanje kakvo smo bili zatekli u Hrvatskoj uspostavljanjem hrvatske slobode i demokracije – nećemo dopustiti da nam sve to dovedu u pitanje. Nećemo to dopustiti tim jugokomunističkim ostacima, ali ni onim političkim diletantima, bezglavim smušenjacima koji ne vide o čemu se zapravo tu radi danas u Hrvatskoj i u svijetu s kojekakvim regionalnim planovima... Nećemo dopustiti onima koji se vežu i s crnim vragom protiv hrvatske slobode i nezavisnosti, ne samo crnim, nego i zelenim i žutim vragovima... Nećemo dopustiti onima koji se vezuju sa svim protivnicima hrvatske samostalnosti, ne samo povezuju nego im se nude, ne samo da im se nude nego im se prodaju za Judine škuđe... a povezuju se od fundamentalističkih ekstremista, do kojekakvih lažnih propovjednika, pseudodemokratskih obmanjivača koji nam danas propovijedaju velike ideje o ljudskim pravima i slobodama medija“.

Na ovoj mikroanalitičkoj razini možemo ustvrditi kako se pretpostavljena zavjera uspostavlja kao široki „regionalni plan“ putem kojeg se povezuju i udružuju različiti neprijatelji hrvatske suverenosti. Također, njome zadane subjektne pozicije obuhvaćaju potpuno razrađen front od dijaboličnih zavjerenika i njihovih agenata (koji uključuju unutarnje i vanjske neprijatelje), zavedenih naivaca, do onih koji im se suprotstavljaju. Na jednom kraju ovog antagonizma između političkih prijatelja i neprijatelja stoji nitko drugi nego crni vrag koji funkcionira kao prazni označitelj u kojeg javnost tada može upisati vlastite slutnje i strahove od različitih grupa. Tako sročeni označitelji zapravo iziskuje odgovor na pitanje: „Tko je vrhovni neprijatelj nacije?“. S drugog kraja fronta kao ujedinjujući simbol nadaje se predsjednik u ulozi hrabrog borca za „našu stvar“, koji dodatno naglašava opasnost govoreći u množini, time pozivajući na ujedinjenje snaga. Ili je pak riječ o kraljevskom „mi“ probuđenog subjekta iz tisućljetnog sna. Kako bilo, isti pojašnjava situaciju dalje nižući ili metonimijski kličući kroz boje neprijatelja, sugerirajući upletenost kako židovskog kapitala tako i islamskog fundamentalizma, povezujući time nespojivo, a njih s unutarnjim neprijateljima koji lažno propovijedaju i obmanjuju javnost lijepim riječima iza kojih se krije ništa drugo do obnova Jugoslavije. K tomu, tu su i zavedeni naivci opisani kao politički diletanti

i bezglavi smušenjaci. Fantazmatska slika svijeta ponuđena ovakvom interpretacijom jest opsadno stanje koje razdire zemlju iznutra i izvana i prijeti joj ponovnim integriranjem u jugoslavensku zajednicu, što je noćna mora, često izražavana ne samo u hrvatskim desničarskim krugovima da se „u miru gubi ono što se osvojilo u ratu“. U takvom poetičnom i slikovitom govoru moguće je iščitati niz različitih bipolarnih opreka koje imaju funkciju kako pojašnjavanja antagonizma, tj. ove apokaliptički zamišljene borbe između dobra i zla, tako i uspostavljanje identitetskih označitelja u etičkom i političkom smislu. To su svakako opreke slobode i nezavisnosti nasuprot ovisnog i ropskog odnosa; zatim domoljublje – izdaja (kroz strano plaćeništvo); autentično – lažno, demokracija – pseudodemokracija; kršćanstvo nasuprot judaizma i islama itd.

Ovdje je dakle riječ o imaginarnom mapiranju određene proturječnosti, no o njezinu razrješenju može se govoriti samo u funkciji legitimiranja vlastite pozicije moći na vlasti, odnosno potvrđivanja vlastite političke stranke kao „ekskluzivnog zaštitnika nacionalnog identiteta“ u tako zamišljenoj konstelaciji snaga. Imaginarno razrješenje u smislu pobjede nad neprijateljskim snagama obećava se za budućnost, čime se najavljuje i nudi romantična vizija funkcioniranja političke povijesti.

Prijeđimo sada na bliski politički kontekst ove teorije zavjere. Njezin povod su svakako masovne demonstracije za radio 101, no uzrok joj je osebujna interpretacija politike Europske unije u to vrijeme. Naime, politički nacrt EU za bivšu Jugoslaviju,⁶ tj. Zapadni Balkan, u javnosti prikazan kao novi diktat ekonomske integracije novonastalih država (osim Slovenije), i regionalnog pristupa njihove integracije u EU, pojavit će se u listopadu 1996. godine.

To će tadašnja vlast doživjeti kao daljnje relociranje Hrvatske izvan Srednje Europe i guranje na Balkan, odnosno kao „kaznene mjere“ zbog „bosanskog pitanja“, tj. kao kaznu za sudjelovanje u podjeli BiH i daljnje sprječavanje takvih posezanja. Kao kazna na unutarnjepolitičkom planu doživljavala se odgoda povratka Podunavlja u hrvatski pravno-politički poredak (Globus, 1.11.1996, 5.). Ovaj nacrt interpretira se u tada kritičkim medijima kao poraz hrvatske politike kojim se ona izjednačava s agresorom. Na daljnje inzistiranje EU na regionalnom pristupu, tadašnji VONS⁷ će se oglasiti kako se „nastavljaju pritisci onih koji su bili za održavanje Jugoslavije po svaku cijenu i protiv stvaranja hrvatske države“ te da

6 Vidi Report from the Commission to the Council and the European Parliament, Common principles for future contractual relations with certain countries in South-Eastern Europe, COM (1996) 476 final, 2.10.1996.

7 Vijeće za obranu nacionalne sigurnosti – posebno kolektivno tijelo u Uredu predsjednika u vrijeme Tudmanove vlasti, sastavljeno od istaknutih članova vladajuće stranke.

se Hrvatska „neće dati uvući u balkansku ili jugoistočnu regiju“ (Globus, 27.12.1996, 5.).

Konkretna posljedica takve politike hrvatske vlasti bilo je upisivanje u tekst Ustava famoznog stavka 2, 135. članka, (danas je to članak 142.) o zabrani pokretanja postupka za obnavljanje jugoslavenskog ili balkanskog državnog zajedništva⁸.

Dakako, ova bi se tema ili bolje rečeno ideologem „Jugoslavija kao prijetnja“ mogla analizirati kroz cjelokupno razdoblje devedesetih i kasnije, no to je već za drugu razinu analize.

(2) Već otprije smo najavili svojevrsnu modifikaciju metode na ovoj razini društvenog poretka. Ne napuštajući okvir društvenih proturječnosti, ali ih ne postavljajući u okvir klasne borbe nego u povijesno specifičan oblik koji još uvijek zadržava značenje odraza ili artikulacije Realnog antagonizma, na ovoj drugoj razini smatramo da dominira onaj oblik kako ga definira Ernesto Laclau (1991, 59) kao temeljni antagonizam između tendencija integracije, koje se izražavaju u potrebi za vlašću koja djeluje u ime cjelokupnog društva (noseći opasnost autoritarne vlasti) i partikularističkih tendencija različitih političkih snaga usmjerenih na fragmentaciju društvene strukture (s opasnošću od kaosa, nasilja i građanskog rata). To je rascjep u krajnjem slučaju između totalitarnog univerzalizma i anarhijskog partikularizma (ib.) Dva su razloga zašto ovako definiran antagonizam držimo primjerenijim od klasično marksističkoga kakvog zastupa Jameson. Jedan je razlog opet laclauovski koji tvrdi da su „politički identiteti u fragmentiranom svijetu današnjih društava daleko kompleksniji od bilo čega što je tradicionalna ljevica do sada zamišljala“ (ib.). Drugi je razlog taj što je ovako zamišljen rascjep obuhvatniji od klasne dihotomije, koja bi se mogla podvesti pod njega kao moguća inačica.

U ovom analitičkom horizontu naše probne studije pojedine teorije zavjera sačinjavaju širu ideološku raspravu u vremenu oko ideologema Jugoslavije. Riječ je o izrazito bitnom označitelju, putem kojeg i/ili protiv kojeg se razmatra jedno od ključnih političkih pitanja: definiranje političke zajednice, a u razdoblju od osamdesetih godina 20. stoljeća do danas ima funkciju njezine (de)legitimacije, ovisno o definiranju kojih je zajednica riječ. U tom poslu veliku ulogu odigrale su upravo teorije zavjera.

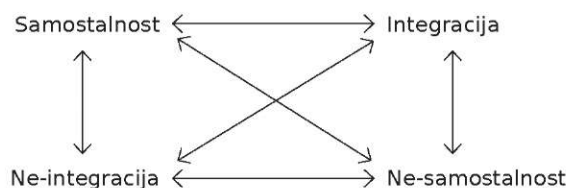
Od dezintegracije SFRJ i osamostaljenja Hrvatske Jugoslavija funkcionira kao sablast koja proganja političku zbilju prijeteći da je ponovno zaposjedne na različite načine, o čemu sam opširnije pisao na drugom mjestu (vidi Blanuša 2011). U tom razdoblju od 1990. do danas temeljni

8 Izvorno glasi: „Zabranjuje se pokretanje postupka udruživanja Republike Hrvatske u saveze s drugim državama u kojem bi udruživanje dovelo, ili moglo dovesti do obnavljanja jugoslavenskoga državnog zajedništva, odnosno neke balkanske državne sveze u bilo kojem obliku.“

antagonizam između tendencija integracije i partikularizacije ostvaruje kroz projekt političko-simboličkog bijega s Balkana u (Srednju) Europu, čijim se prvim korakom smatralo državno osamostaljenje kao napuštanje politički ovisnog i štetnog položaja u Jugoslaviji sa svim njenim negativnim učincima, od demokratskog deficita, dugotrajne ekonomske krize sve do suprotstavljanja osvajačkom ratnom pohodu Srbije i JNA. Drugi korak je ratna pobjeda i ostvarenje suverenosti na cijelom teritoriju, dok bi treći korak bilo integriranje u EU kao konačno ostvarenje projekta „povratka u Europu“. Lako se može zamisliti kao romantična pripovijest.

Sinkronijski promatrano, kao binarna opreka može ga se analizirati putem Greimasova semiotičkog kvadrata⁹, kao što to inače čini Jameson na ovoj razini analize. Riječ je o elementarnoj strukturi označavanja kojom se analizira neka antinomija. Konstruira se kao suprotnost između dvaju pojmova, zajedno s kontradikcijama tih pojmova. Zajedno, kao konceptualni kvadrat sastavljen od četiri označitelja čine, za Jamesona „virtualnu mapu konceptualne zatvorenosti ili, bolje rečeno, zatvorenosti same ideologije“ (Jameson 1976, XV) odnosno pokazuje ograničeni izbor mogućnosti koji su otvoreni takvim označiteljskim suprotnostima.

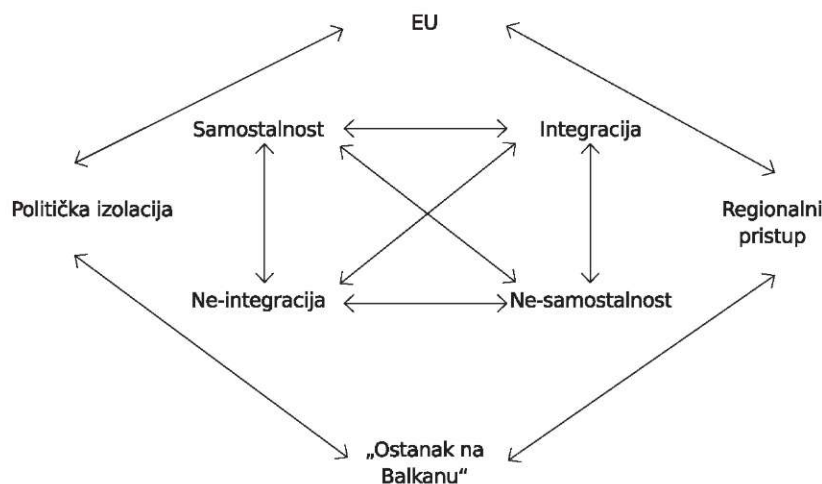
U našem slučaju opreku konstruiramo na sljedeći način:

Slika 2. Greimasov semiotički kvadrat bipolarne političke opreke između integracije i partikularizacije.

Na različitim dimenzijama odnosa moguće su različite kombinacije ovih pojmova, odnosno „idealne sinteze“ koje znače političke forme života i rješenja napetosti koja proizvode ovako postavljene suprotnosti. Ta su rješenja na ovoj razini imaginarna i može ih se poistovjetiti sa specifičnim političkim stavovima ili očekivanjima razrješenja suprotnosti koja su ovdje izraz političkog nesvjesnog. U tom smislu smatramo kako se idealna ili modelska razrješenja ovih suprotnosti pojavljuju u sljedećim oblicima:

9 Vidi Greimas, Algirdas, Julien & Rastier, François (1968), kao i Jameson (1984, 201-205).

Slika 3. Idealna rješenja političkih antagonizama.

Glavno idealno rješenje osnovne opreke jest samostalno integriranje Hrvatske u EU u kojem se zadržava određena razina autonomije, uz djelomično ograničenje nacionalnog suvereniteta. Kao ne-samostalno integriranje shvaćao se u vladajućim krugovima regionalni pristup na način koji u osnovi najprije zahtijeva integriranje na razini zemalja Jugoistočne Europe i zatim zajednički ulazak u EU a uključuje neka ekonomski i politički nepovoljna rješenja kao što su npr. zajedničko podrijetlo proizvoda, tj. tržišni tretman proizvoda kao da dolaze iz iste države. Ono se doživljavalo kao prvi korak u prihvaćanju tretiranja cjelokupnog prostora kao jedinstvene države, a daljnja očekivanja su se odnosila na nepriznavanje posebnih jezika, nastalih, dakako, kao posljedica narcizma malih razlika. U ovaj projekt također su se smještale različite međunarodne inicijative kroz cijelo razdoblje devedesetih te sve negdje do 2006. godine¹⁰. Osim ovog rješenja za koje se činilo da u konkretnim političkim procesima zaziva neku buduću Jugoslaviju, treće rješenje bilo je na istom tragu u još ekstremnijem obliku. Nepostizanje željene integracije i ostanak u položaju nesamostalnosti doživljavala se ili kao ekstenzija prethodnog očekivanja u smislu krajnje prijevare, gdje se projekt integriranja nakon lokalne integracije u prostoru Balkana ne bi

¹⁰ Npr. pan-balkanska konfederacija (Globus, 22.3.1996, 78), Euroslavija (Globus, 9.8.1996, 48), Inicijativa za suradnju u Jugoistočnoj Europi (SECI) (Globus, 10.1.1997, 2-3), balkanska asocijacija (HTV Arhiv, 30.09.2000), projekt EU o carinskoj i monetarnoj uniji (Globus, 16.5.2001, 39), gospodarska reintegracija Balkana (Globus, 9.7.2003, 29), Balkanska energetska zajednica (Nacional, 14.9.2004, 12-15), trgovinsko povezivanje zemlja regije (Globus, 8.2.2006, 14.), jugoistočna unija kao među-rješenje prije euro-integracije (Globus, 22.3.2006, 98).

nastavio, već bi funkcionirao kao zasebna enklava koja postoji kao „rezervat“ kojim se sustav EU ne kontaminira, i/ili kao prostor nestabilnih država koje je moguće kontrolirati izvana financijskom i ekonomskom kolonizacijom te postavljanjem zahtjeva koje je nemoguće ispuniti. Kao izraz ovakvog očekivanja u Hrvatskoj je prisutan i danas defetistički stav kako nas nikada neće primiti u EU, projiciran ponajviše kroz percepciju odnosa s Haaškim tribunalom. Dakle, u prostoru između ovih dvaju očekivanja do sada je uglavnom funkcionirao ideologem Jugoslavije kao prijetnje.

Zadržavanje samostalnosti i nepostizanje željene integracije ostvaruje se kao očekivanje političke izolacije. Njegove desne inačice se, na tragu prethodno spominjanih visokih očekivanja od strane EU svode na stajalište kako treba ponosno odustati od priključenja, ne ići u EU „na koljenima“ i uzdati se u svoje snage koliko god bilo teško. Originalno lijeva, ali već nekoliko godina i vladajuća varijanta ovog očekivanja služi kao potpora stavu kako je to toliko nepoželjna posljedica da priključenje EU nema alternative.

Osnovna četiri očekivanja čine čvorišne točke koje dalje tvore dimenzije političkih stavova. Pritom, političko nesvjesno izraženo je na razini antinomije označitelja osnovnog proturječja koje se ostvaruje na površini političkog teksta kao očekivanja koja se onda izražavaju putem različitih političkih stavova.

No, teorije zavjera koje se odnose na istraživani ideologem i temeljno proturječje prisutno je i osamdesetih, a već postoje naznake kako će biti prisutno i nakon integracije u Europsku uniju. Kako je riječ o razdobljima koja uključuju više ili manje različite načine proizvodnje kao ukupne društvene strukture kojima je Hrvatska pripadala ili će pripadati, to nas dovodi do trećeg horizonta političkog nesvjesnog.

(3) Prvi problem koji ovdje treba razriješiti jest kako odrediti dominantne načine proizvodnje, odnosno načine njihove simbolizacije. Riječ je o razdobljima koja su puno kraća i manje globalna od onih koje Jameson originalno primjenjuje. Također, to je izrazito gusto, sabijeno vrijeme društvenih previranja i, slobodno možemo reći, revolucija. Stoga ih promatramo na sljedeći način: razdoblje od 1980. do raspada Jugoslavije je sve disfunkcionalniji samoupravni socijalizam (Mencinger 2000, 118). Od 1990. do 2000. je razdoblje nacionalnog kapitalizma s dominantnim obilježjima političke autoritarnosti „državnog populizma, klijentelizma i ortačkog kapitalizma“ (Franičević 2002, 3), dok bi se razdoblje u novom mileniju moglo smatrati sve sličnije kasnom kapitalizmu, uz značajnu prisutnost negativnih mehanizama poretka iz prethodnog desetljeća. Razmotrimo za svaki od ovih poredaka kako su se njihova strukturna obilježja očitovala na razini egzemplarnih primjera konspiratornog mišljenja.

Bivša Jugoslavija bila je netipična socijalistička zemlja za koju bismo mogli reći da je kao način proizvodnje imala samoupravni socijalizam,

tj. socijalizam s elementima tržišne ekonomije do granica koji nisu ugrožavali monopol Partije te s mnogobrojnim, gotovo stalnim reformama (usp. Mencinger 2000, 118).

Od početka osamdesetih godina razvija se duboka ekonomska kriza, disfunkcionalnost institucija, nerješavanje i nagomilavanje društvenih problema te porast socijalnih i međuetničkih tenzija. K tomu, s utrnućem ujedinjujućeg simbola i vrhovnog arbitra u političkim pitanjima partijska elita se dodatno fragmentira po republičko-nacionalnim linijama. Ekonomija se sve više zatvara u republičke granice, a glavna je linija rascjepa među republičkim političkim elitama između centralizacije i decentralizacije države te potrebe jačanja tržišne privrede, izražena na teritorijalnoj osi od Jugoistoka prema Sjeverozapadu. Može se reći da se i ovdje pojavljuje specifičan oblik spominjanoga temeljnog rascjepa integracije i partikularizacije.

Ako pratimo opisano urušavanje poretka i bivše države, uočljiv je paralelizam konspiratornih tekstova s određenim zbivanjima. Početak razdoblja obilježavaju reminiscencije na političko djelovanje Tita nasuprot različitim neprijateljskih snaga. Riječ je o suprotstavljanju planovima „velikih sila“, unutar-partijskom frakcionaštvu te različitim neprijateljskim tendencijama unutar socijalističkog poretka, koje korespondiraju s previranjima 1966. i 1971. godine. Idejni aparat nudi romantičnu priču o „Titovom putu“ koja se artikulira kao odraz sistema osobne vlasti. Slične artikulacije kao u tim prošlim razdobljima javljaju se tijekom osamdesetih unutar teme o „zakulisnom upravljanju društvom od strane otuđenih centara moći“, kako na lokalnoj, tako i na republičkoj razini. Na jačanje subverzivne kritike socijalističke prošlosti od strane većinom srbijanskih intelektualaca, najsnažnija protukritika u obliku teorije zavjera doći će iz redova hrvatskih komunista u obliku tzv. Šušarove Bijele knjige. Dvostruka povijesna ironija ovog uratka jest da će većina prozvanih biti sastavljači zloglasnog Memoranduma SANU a među rijetkima koga se iz hrvatskih partijskih krugova držalo da u Srbiji djeluje na istom fonu obračuna s „svim, pa i najprikrivenijim vidovima srpskog nacionalizma i anarho-liberalizma... posebno u sferi kulturnog, umjetničkog i vaninstitucionalnog političkog života“ (Danas, 16.10.1984: 11) bio je Slobodan Milošević. No, i dalje se po modelu Bijele knjige prozivaju neprijatelji. Uz ideje o zavjereničkom djelovanju hrvatskih i srpskih nacionalista do početka 1986. u raspravama partijskih savjetovanja raste inflacija neprijatelja na oko tridesetak grupa i tendencija, od „mangupa u vlastitim redovima“ do „specijalnog rata protiv Jugoslavije“ (Danas, 25.2.1986.).

U kontekstu ekonomske, političke i ukupne društvene krize – tj. duboko frustrirajućih i kaotičnih procesa – pojavljuje se najutjecajnija i najpogubnija teorija zavjere u bliskoj povijesti: Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986. godine. Njoj ću posvetiti nešto više pozornosti

zbog načina na koji je napisana i političkih silnica koje je prožimaju. Riječ je sukusu konspiratornih ideja koje su se s razvojem krize pojavljivale uglavnom u srbijanskim krugovima od početka osamdesetih godina i taložile kao reakcija na šire ekonomske i političke probleme. Njihova kristalizacija prati logiku kratkog spoja svojstvenog totalitarnim poretcima gdje se neuspjesi i promašaji vlastitih namjera, u pogledu nekoga društvenog projekta pretvaraju u namjerni neuspjeh koji su zavjerom prouzrokovali neprijatelji (usp. Žižek 2005, 65 – 66).

Sadržaj samog teksta podijeljen je u dva podjednako duga dijela i po svojoj formi dvostrukosti izražava logiku dubokih uzroka površinskih problema, ali sasvim suprotnu logici političkog nesvjesnog.

Prvi dio teksta u objašnjenju krize jugoslavenske privrede, politike i društva nastoji upotrebljavati konceptualni jezik ekonomske i političke znanosti marksističkog usmjerenja i opisati procese mimo osobnih i grupnih motiva te smišljenog neprijateljskog djelovanja. No, sve više pri kraju ovoga dijela, pojavljuju se i formulacije koje uspostavljaju bipolarnu opreku nacionalni egoizam i policentrizam nasuprot demokratskoga integrativnog federalizma, a potonjim članom nastoji se zamijeniti od drugih republika kritizirana srbijanska politika kao unitaristička i centralistička. Taj prvi dio teksta retorički funkcionira kao svojevrsna priprema u konspirativan način razmišljanja, tj. kao dijagnosticiranje simptoma koji su u toj logici uzorkovani zakulisnom politikom. U drugom dijelu cjelokupna problematika položaja Srbije i srpskog naroda eksplicitno je uspostavljena oko „antisrpske koalicije“ prije svega Kardelja i Tita i njihovih nacionalnih partijskih nomenklatura koji su, uz izravnu političku i ekonomsku diskriminaciju Srbije, prije svega kroz Ustav iz 1974. navodno stvorili strukturne uvjete za genocid na Kosovu.

Premda će u ovom razdoblju gotovo sve nacije u Jugoslaviji pripovijedati kako su ih neke druge nacije lišile uživanja u ispunjenom životu¹¹, ideologem iskorištenosti i ugroženosti vlastita naroda tekst Memoranduma će do u detalje operacionalizirati.

Ovaj pamfletski *in memoriam* Jugoslaviji kao razrađen politički program preuzet će tadašnja srbijanska politička elita na čelu sa Slobodanom Miloševićem i ekonomske teškoće pretvoriti u političke sukobe s jasnim ciljem osvajanja republičke i središnje državne vlasti (usp. Ramet 2005, 47). Takva će

¹¹ Tako su Slovence njihovog uživanja lišavali „južnjaci“ (Srbi, Bosanci...) zbog svoje lijenosti, balkanske iskvarenosti, zahtijeva za neprestanom ekonomskom pomoći. S druge strane Slovence Srbi optuživali za pljačku zbog svoje ne prirodne marljivosti, krutosti i proračunatosti, te su ih lišavali užitka njihova mukotrpnog rada profitirajući od preprodaje jeftinih proizvoda iz Srbije itd. (usp. Žižek 1996, 15 – 16). Tomu možemo dodati kako su Hrvati Srbe optuživali za otimanje prihoda i previsoku zastupljenost u državnim službama SRH, armiji itd., što je zapravo optužba da su prisvojili državu, dok su Srbi Hrvate optuživali za genocidnost, separatizam, razbijanje Jugoslavije itd.

politika nazvana „antibirokratskom revolucijom“ antagonizirati republička vodstva na liniji Srbija i Crna Gora nasuprot, Slovenije, Hrvatske i dijelom BiH i razoriti ostatke bilo kakva konsenzusa unutar sustava tako da je već potkraj 1989. Jugoslavija prestala postojati u zakonodavnom gospodarskom i kulturnom smislu (ib). Napad na Sloveniju, pobuna Srba i agresija JNA na Hrvatsku te rat u BiH nastavak su iste politike ali „oružanim sredstvima“.

„Logika nacionalnog koja pobjeđuje klasno“, za što je Memorandum optuživao političke elite drugih republika ovdje se premeće u vlastitu po Druge pogubnu realizaciju, a njegova dva glavna dijela specifičan su spoj socijalizma i nacionalizma. Ta dva strukturna impulsa u ovom se tekstu međusobno sljubljuju, a njihov refleks dominantno će određivati politiku Srbije devedesetih godina.

Ono što također ostaje zajedničkom značajkom ovog razdoblja devedesetih godina, a što će se postupno gubiti u 2000-tima kao duboka strukturna silnica političkog nesvjesnog jest jedan aspekt prosvjetiteljske tradicije koji je doveden do krajnosti i apsurdna upravo u pogledu statusa analiziranih teorija zavjera. Riječ je o, kako to Žižek slikovito objašnjava, „gotovo paranoičnom vjerovanju države i vladajuće partije u moć riječi... kao da neki maglovit kritički nagovještaj u beznačajnoj pjesmi objavljen u niskotiražnom književnom časopisu ili esej u akademskom filozofskom časopisu posjeduje sposobnost da detonira cjelokupan socijalistički sistem“ (1996, 139). Takav paranoičan odnos vlasti prema svojim kritičarima ne jenjava devedesetih, nego nastavlja funkcionirati u novonastalim autoritarnim pseudodemokratskim režimima. U Hrvatskoj se takvo ponašanje ne očituje samo u bizarnim ispadima tadašnjeg predsjednika, od kojih možemo izdvojiti reakciju na II. općem saboru HDZ-a na pismo šestero intelektualaca¹² iz 1993. u kojem mu se predlaže podnošenje ostavke ili u otvorenom pismu predsjedniku HAZU, Ivanu Supeku, iz 1997. u kojem ga optužuje za pozivanje na ubojstvo predsjednika. U Hrvatskoj je devedesetih godina riječ o takvom generaliziranom ponašanju, tj. autoritarnom pokušaju kontrole i instrumentalizacije političkih, pravnih, medijskih i ekonomskih institucija.

Dakako, ovdje je riječ o prisutnosti većeg broja latentnih silnica koje mogu jedne druge pojačavati, kao što je ratno stanje učinilo legitimnom primjenu paranoje kao ideologema, koja je nastavljena i kad se kontekst promijenio, uz potporu već uhodanog sustava osobne vlasti, koji je izravno koketirao s feudalnim idejama, npr. ideje o stališima hrvatskog društva i o 200 bogatih obitelji. U svakom slučaju, česta upotreba logike unutarnjih i vanjskih neprijatelja, nacionalizam i tolerancija neoustaštva, arbitrarno i samovoljno vladanje predsjednika i stvaranje paralelnih tijela vlasti,

12 Potpisnici su Ivo Banac, Krsto Cviić, Slavko Goldstein, Vlado Gotovac, Vesna Pusić i Ozren Žunec.

tajkunizacija privrede, problematična privatizacija, i stvaranje klijentelističkih skupina, zloupotreba tajnih službi i pokušaji gušenja medija (usp. Kasapović 2001, 19-24) te dugotrajna izolacionistička politika – obilježja su nacionalnog ili nacionalističkog kapitalizma koji će svoj slom doživjeti do kraja milenija. No način proizvodnje neprijatelja uspostavljen devedesetih nastavit će se, posebice, u početnim 2000-ima, izražen najjasnije u HDZ-ovom *Proglasu hrvatskom narodu u domovini i svijetu i hrvatskim građanima*, od 30. rujna 2000. povodom umirovljenja generala HV. Identičan podtekst izbijao je na površinu političkog diskurza u političkim kampanjama tijekom cijeloga desetljeća, ne samo u kampanjama za parlamentarne nego i lokalne izbore. Takvo ponašanje prisutno je bilo i donedavno. Verbalizirano je npr. u prikazivanju sadašnjih političkih protivnika kao neprijatelja hrvatske države tako što im se pripisivalo zastupanje ili žal za Jugoslavijom ili u nedavnom „posrbljivanju“ imena članova eventualne buduće vlade. Također je izraženo u simboličkom ponašanju npr. u potrebi trenutne premijerke da posjećuje ruševine komunističkih zatvora za ideološke protivnike u pretkampanji za izbore. Slabljenje takvog podteksta svakako je posljedica razotkrivanja u medijima načina funkcioniranja režima devedesetih i u 2000-tima u vrijeme HDZ-ove vlasti, koju je u formi sofisticirane teorije zavjere jedan filozof odavno opisao kao „dirigirani postkomunistički kaos“ (Globus, 7.1.2000: 33) s konstantom dvostruke linija zapovijedanja.

Posljednje desetljeće također je obilježeno koliko-tolikom konsolidacijom demokratskog poretka i jačanjem institucija, otvaranjem na međunarodnom planu te približavanjem Europskoj uniji. Glavni generator problema i dalje je HDZ, koji na površini diskurza pokušava prikazati umiveno lice već nekoliko godina, ali ga stalno sustižu afere koje dosežu do vrha stranke. Takvo autistično i nedržavničko ponašanje u kojem se iznova ponavlja kriminalna privatizacija države u partikularne svrhe ostavilo je traga i na političko mišljenje javnosti. Primjerice, način na koji se doživljava Europska unija među građanima prije je sličan kriznom mišljenju primjerenom ratnoj situaciji nego kao prostor budućih prilika. U posljednjih pet godina strahovi o EU su se pretvorili u monolitnu strukturu i javnost kao da pred očima ima *Borg*, koji će nas asimilirati u teritorijalnom, ekonomskom, kulturalnom i identitetskom smislu, čiji se dolazak nijemo i tjeskobno iščekuje. Takva „priprema“ uvjetuje i budući osjećaj bespomoćnosti. K tomu, s priključenjem i upoznavanjem funkcioniranja EU, uz živo iskustvo na prethodnu državnu tvorevinu, posebice u kontekstu postojeće ekonomsko-političke krize u EU za koju se predviđa da bi mogla trajati i čitavo desetljeće, lako se može vratiti stara proganjajuća ideja koju poznati slovenski politekonomist Jože Mencinger opisuje na sljedeći način: „Usporedba EU s Jugoslavijom možda je gruba, ali se sličnosti jednostavno ne mogu previdjeti.... Počevši od razlika u razvijenosti

pojedinih sastavnih dijelova, činjenice da i EU ima problem s odlukom što je demokratično: jedan čovjek – jedan glas ili jedna zemlja – jedan glas. I u EU se mnogi, sasvim prirodni, konflikti prikrivaju neakvim europskim “bratstvom i jedinstvom”, i u EU sam prvo Slovenac i tek nakon toga Europljanin. I EU postoji ili se širi oslanjanjem na demokratski deficit. Kad su ljudi protiv nečega, na primjer ustava, nađu se bajpasi kao što je Lisabonski ugovor, koji zamjenjuje ustav. Najveća opasnost za EU jest upravo to što nazivam jugoslavenskim sindromom: riječ je o uvjerenju da su svi iskorištavani. To uvjerenje jača kad se ekonomsko stanje pogoršava; u Jugoslaviji je jačalo od početka osamdesetih, na kraju smo mi Slovenci iskorištavali Hrvate, Hrvati Srbe, Srbi Slovence. Zbog toga je za EU najopasnija dugotrajna ekonomska kriza. Deset godina stagnacije, u kakvoj je, naprimjer, Japan, EU ne bi preživjela” (Mencinger 2010a).

Ove zaključne ideje postavljaju daljnje pitanje: Što učiniti da Jugoslavija ne postane političko nesvjesno Europske unije? ¶

LITERATURA

- Arieti, Silvano. 1974. *Interpretation of Schizophrenia*, London: Crosby, Lockwood, Staples.
- Blanuša, Nebojša. 2011. „Sablast Jugoslavije: delegitimiranje političke zajednice putem teorija zavjera.“ U ur. Tihomir Cipek. *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb: Disput: 75 – 92.
- Eagleton, Terry. 2008. *Smisao života*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Easthope, Antony. 2003. *The Unconscious*, London: Routledge, The New Critical Idiom.
- Elliott, Anthony. 2004. *Social Theory Since Freud: Traversing social imaginaries*, London and New York: Routledge.
- Evans, Dylan. 1996. *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, London and New York: Brunner-Routledge.
- Franičević, Vojmir. 2002. „Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj“ *Politička misao*, 39(1): 3–34.
- Freud, Sigmund. 1986. *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*. Zagreb: Naprijed, Biblioteka psiha.
- Greimas, Algirdas, Julien & Rastier, François. 1968. „The Interaction of Semiotic Constraints“ *Yale French Studies*, 41: 86 – 105.

- Jameson, Fredric. 1976. „Foreword.“ In ed. Algirdas Greimas. *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Jameson, Fredric. 1981. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*, London and New York: Routledge.
- Jameson, Fredric. 1984. *Političko nesvesno: pripovedanje kao društveno-simbolični čin*, Beograd: Pečat.
- Jameson, Fredric. 1984b. „Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism“ *New Left Review* 146 (july-august): 187 – 232.
- Jameson, Fredric. 1992. *The Geopolitical Aesthetic: Cinema and Space in the World System*, Bloomington: Indiana University Press.
- Jameson, Fredric. 1977. „Imaginary and Symbolic in Lacan: Marxism, Psychoanalytic Criticism and the Problem of the Subject“. In ed. Shoshana Felman. *Literature and Psychoanalysis, Yale French Studies* 55/ 56: 338 – 395.
- Lynch, Kevin. 1960. *The Image of the City*, Cambridge: MIT Press.
- Marcuse, Herbert. 1985. *Eros i civilizacija*, Zagreb: Naprijed.
- Mencinger, Jože. 2000. „Uneasy Symbiosis of a Market Economy and Democratic Centralism: Emergence and Disappearance of Market Socialism and Yugoslavia“. In ed. Vojmir Franičević and Milica Uvalić. *Equality, Participation, Transition*, London: Palgrave Macmillan.
- Mencinger, Jože. 2010a. <http://globus.jutarnji.hr/hrvatska/kad-udete-u-eu-necete-od-nje-dobi...> pristupljeno 15. 6. 2011.
- Mollon, Phil. 2000. *The Unconscious: Ideas in Psychoanalysis*, Cambridge: Icon Books Ltd.
- Ogden, T. 1989. *The Primitive Edge of Experience*, Northvale, New Jersey: Jason Aronson.
- Ramet, Sabrina Petra. 2005. *Balkanski Babilon. Raspad Jugoslavije od Titove smrti do Miloševićevog pada*. Zagreb: Alinea.
- Roberts, Adam. 2000. *Frederic Jameson: Routledge Critical Thinkers*, London: Routledge.
- Segal, H. 1957. „Notes on symbol formation“ *International Journal of Psycho-Analysis* 38: 391–7.
- Thwaites, Tony. 2007. *Reading Freud. Psychoanalysis as Cultural Theory*. London: Sage
- Žižek, Slavoj. 1996. *Metastaze uživanja*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Žižek, Slavoj. 2002. *Sublimni objekt ideologije*, Zagreb: Arkzin.
- Žižek, Slavoj. 2005. *Metastases of Enjoyment, On Women and Casuality*, London: Verso.

SUMMARY

After preliminary exploration of validity of the psychoanalytical concept of the Unconscious for the analysis of political field, we apply the concept of the Political Unconscious for the analysis of the last three decades of Croatian history. In this task we primarily lean on conspiratorial thinking of Croatian and other political elites and media, on ideologemes they had produced and the modes of production which have been included in such ideological constructs. They are consecutively analyzed at three consecutive levels: political history, societal order and general history. In the political antagonism between independence and integration, the most prominent conspiratorial mapping constitutes the ideologeme of the "return of Yugoslavia". It is also a negative part of the larger ideological space of political attitudes created by the political project of the "return to Europe" from the beginning of nineties, which is coming to its final realization through accession to the EU. Nevertheless, due to the economic crisis in the EU and the regional perception of structural homologies of Yugoslavia and the EU, it is possible that the old ideologeme will continue to haunt the Croatian political reality.

KEY WORDS: Unconscious, Political Unconscious, conspiracy theories, Croatia, EU, ideologeme of the "Return of Yugoslavia".